

З ДОСВІДУ НАРОДНОГО БУДІВНИЦТВА НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Зоя Гудченко

УДК 728.6(477.54/.62)

Під час етнографічної експедиції науковців Національного музею народної архітектури та побуту України на Слобожанщину¹ колеги з Валківського краєзнавчого музею порадили звернутися за інформацією про народне будівництво регіону до Олександра Федоровича Ляшенка (1932 р. н.), який мешкає в селі Рогівка Валківського району Харківської області. Цей чоловік, незважаючи на тяжкі недуги (недавня втрата зору, істотна втрата слуху, інші внутрішні хвороби), зберігає чудову пам'ять, оптимістичний настрій, бажання залишити свої знання нащадкам. Це коли він бачив білий світ, то записував у зошит свої спогади стосовно традиційної культури на Валківщині, щоб передати їх музейним працівникам, аби не пропав дорогоцінний досвід. Ми мали нагоду особисто поспілкуватися з Олександром Федоровичем і зафіксувати розмову на диктофон. Його розповідь і лягла в основу публікації. Сподіваємося висловити цим глибоку пошану Майстрові, життєлюбу, патріоту, людині, наділений талантом жити радісно, з любов'ю до всього, що він бачив, чув і що творив своїми руками.

Народився і провів молоді роки Олександр Федорович на хуторі Манжаліївка Нізяківської сільради поблизу села Рогівка. До Другої світової війни і після неї українське село значною мірою зберігало традиційний громадський устрій. Як і в давнину, молодь сходилася вечорами: «Було заведено так. Я почав парубкувати рано. Тоді музики не було дуже, одна балалайка. Сидить, бренчить на балалайці, а ті танцюють, і дівчата й хлопці. Ну, а ми ж були ще пацани. І коло того двору, де збиралася вулиця, ми зайдемо через другий двір, тоді ж тини ще були, та крізь тини сидимо й дивимось та слухаєм, що балакають та як танцюють, як балалайка бренчить, поки узнали

хлопці, що ми сидимо, та нас за вуха відтягли від тину. Більше ми й не ходили. А тоді вже підріс, став сам ходити на вулицю. В нас компанія із двох хуторів: наш Манжеліївка хутір називався, а нижче по горі до ярка — Верчинківка, хоть Верчинки звалися. І ото ті хлопці приходили — в нас дівчат було багато, і гуляла вулиця — десь чоловік до двадцяти, бувало, коли й більше... Зимою — в хатах... вечорниці: "Пішли на вечорниці у ту хату чи в іншу". Музики не було ніякої, тоді співали. Було, виїдем увечері отак, — скрізь співали своє. Співали в однім хуторі, в другім, третім, співали один з перед одного... Де луче співають, туди більше йдуть. Як змагання, співи були. Бувало й у хатах на вечорницях зійдуться, співають. А другий раз, що скучно, ігри влаштовують. Було на Меланки, дівчата гадають, коли виїде заміж. Виходе у двір, сапог наділа у халяву тільки, а тоді через голову — махне ногою, сапог злітає з ноги... А тоді дивиться, куди носок повернутий. — "Ага, оце в ту сторону мені виходить заміж". А тоді починали гадать, як женихів звати. Писали на клаптиках імена мужиків. І тоді дівчата виходять, у шапку перемішують і витягують скручену у рулончик бумажечку, якась читає: "Га-га-га, мого Михайло звати. Мого — Петро". Сміха було повно. Це все робилося для сміха».

Дружина Марія Романівна додає: «Грав на гармошці, сам навчився. І скіки в його гармошок тих було — то поламалась, то ще щонебудь. А оце якось каже: "Так би заграв, та поламана гармошка". Каже: "Ну, де та сопілка? Може б я навчився на ній грати?". Це вже коли осліп».

У Олександра Федоровича не сильний, але приємний голос, яким він володіє вправно, вільно — ніби річка тече. Він наспівав деякі релігійні пісні, згадуючи, як у радянські часи

святкували Різдво, Великдень. Дітей тоді заставляли в свята ходити до школи: «На 8 годин у школу, а ми в 3 години ночі вставляли й ходили рожествовать. Нас люди ждали коло дворів: “Зайдіть, зайдіть”, бо ми харашо співали. Рожество тоді було у двох видах — для малих (до 10–12 років) і для дорослих. Малі тільки рожествовали, а дорослі робили зізду і ходили з зіздою.

... Щедрівок було дві — хлоп'яча й дівча. І це вчили ми. У мого батька була комора, простора. В коморі була полиця — вся заставлена церковними книжками. Дід був віруючий і батько теж признавав. І була невеличка книжечка, і січас в мене в глазах — десь 15 см ширини і 20 довжини. В ній — оці обичаї: і Рожество, й щедрівки, і христовати, й посипати. Ше ходив дід мій і батько, і мені передали. І я учив його з братом двоюрідним. Тітка читала з книжки, а батько співав, а ми за батьком повторяли. Так учили. А тепер не вмюють люди ні щедрувати, рожествовать, ніхто не ходє посипати. Ходять, так говорять, хто що придумає, скажуть 10 слів та й усе. Щас уже отпало все... Грошей тоді не давали, а тільки пряники, пироги (і то самопечене); бублики, вареники виносили.

Це на Пасху ходили христовати:

Христос воскрес!

Де був Спаситель

На хресті прибитий,

Там страх був великий.

Там земля страхалась,

Камнем розпадалась.

Під тим хрестом

Ісусова мати стояла,

Свого сина звеселяла:

— А ти, син мій красний,

Всьому свету ясний.

А там пташечки літали

Весело співали.

А ви, люди, звеселіться,

Христу Богу поклоніться.

Будьте здорові, з праздником, з Великоднем!

22 роки Олександр Федорович прожив на хуторі, а тоді одружився, купив хату й оселився в Рогівці. Світла радість дитинства, традиції та творчий потенціал роду наснажували все його подальше життя: «В мене натура така, я на що гляну, те й зроблю: і плотником, і столяром, і по-каменщицьки, і по кришах, я на все... В мене дуже широкий огляд».

Село Рогівка витягнулося попід лісом довгою вулицею, яка з півночі розгалужується двома гілками, утворюючи вигін. Одна гілка далі завертає до автостради на захід, друга, коротенька, закінчується глухим кутом. Вулиця з двох боків забудована індивідуальними садибами. Найстаріші дві-три хати споруджені в кінці ХІХ — на початку ХХ ст., решта — у другій половині ХХ ст.

Одна з таких давніх хат, що належить М. А. Хворосту (1949 р. н.), збудована була ще його дідом. Будівля рублена, обмазана й побілена. У плані поділяється приблизно навпіл. Уздовж чільного боку був піддашок на стовпчиках, частина якого зашита. «Чулан» є ніби «розподільчим вузлом» між усіма приміщеннями. Праворуч двері ведуть у хатину, яка займає половину будівлі, ліворуч — у комірчину, збільшену за рахунок обшитої частини піддашка. У хаті — два поздовжніх сволаки, на одному з яких вирізьблено хрест. Хата була первісно під соломою, мала призьбу. Ще наприкінці 1970-х років у дворі були розташовані сарайчик, погрібник, велика плетена всторч і обмазана з двох боків клуня. Цікавою подробицею роду є те, що прабабка господаря чумакувала. На межі садиби росте ряд величезних старих ясенів, які свідчать про те, що місце садиби заселене давно.

Хутори, про які згадував Олександр Федорович Ляшенко, майже повністю покинуті. Більшість колишніх садиб зруйновані, і густі хащі поглинули їх, не можна навіть пройти до руїн. На згадуваному вже хуторі Манжеліївка ще не розвалилися дві покинуті садиби. На одній збереглася стара хата з піддашком спереду на стовпчиках: три стовпчики, а далі до рівня стовпчиків зашитий дошками виступ

сіней. Уздовж затиля — притула під односхилим дашком. На причілку і на чолі — по два вікна, що освітлюють велику хату з двома позовжніми сволоками.

Неподалік — покинута, але вціліла садиба: хата причілком до вулиці на відстані близько шести метрів, повітка проти хати, віддалена на значну відстань, огорожа вертикального плетіння, повалені ворота, дощана хвіртка. Господарський двір від чистого відгорожений лісою.

На цьому ж хуторі вціліла й велика хата на дві половини початку ХХ ст., з високими стінами та круговим сполученням приміщень. Уздовж чола був піддашок, середня частина якого підкреслена ганочком з дашком проти входу.

Ось такі матеріальні рештки традиційної забудови одного з куточків Слобожанщини. Але ж за ними стоїть давня будівельна культура багатьох поколінь населення козацького краю.

Розповідь Олександра Федоровича яскраво висвітлює ті риси народного будівництва, які не завжди можна побачити зовні, оскільки вони пов'язані з технологією, обрядовістю, взагалі досвідом, набутим майстром протягом життя.

«Колись сади були в основному із диких дерев. Тоді були ліса кругом. І тут, у нас були дерева такі, що вдвох не обнімеш, вікові дерева були і ліса здорові. Люди давно тікали відкілясь і вибирали місця, щоб ліс і вода була.

Наш хутір звався Манжеліївка. В ньому було 38 дворів, і розтягнувся він десь на 1 кілометр. Нижче нашого були інші: по ярку тут, по горі до півсотні дворів було, і внизу в ярку були хати. У нас тільки 6 дворів живе, а то стоять пусті, бур'янами заростають. Січас нема й сліду деяких хуторів. Їх позносили. Повтікали всі — хто в город, хто куди...

В старину хата ставилася в основному від воріт метрів за 15 і вікнами у двір, глуха стіна на садок, ну, і бокові вікна були. Хати вкривалися соломою, рідко де залізом, тільки у дуже багатих людей.

... Після — під черепицею, а в основному під соломою. Строїлися хати без єдиного гвоздя, все на кілках та на диблях. Задумали хату робити — розбивають її розмір на дві частини. Тоді робили хати під один хвасон, ще й за мою пам'ять. Заходили зразу на крильце, з крильця в сіни, із сіней — у чулан, а двері в хату зразу налево метра півтора від стіни. Чулан не накривався — ні потолка, нічого, так, криша під соломою була. І для чого чулан? — Це була кладова. В ньому весь інвентар: сапки, лопати, вила й граблі хранилися, діжки ставили, а то жлукта в основному з товстих дерев видовбували, з мукою жлукта у чулані. У вуглу від садка стояла кровать дерев'яна для оддыха. Тоді люди додержувалися режиму: до дванадцяти чи до часу роблять, два часа перерив у їх, пообідали і оддыхають. Тоді встають і роблять до смерку. І крім інвентаря, в чулані, як входить налево, двері у хату, а направо в углу нарубані дрова складали, щоб вони були сухі. Хазяйка далеко по дрова не ходила: двері відкрила, пройшла 3-4 метра і топе. Комини перегоражували хату. Димарі робилися тоді хворостяні, із хворосту городили на сторч. Хата переділяється навпіл якраз по димарю: половина йде під хату жилу, а половина йде під чулан. Димар — одна стінка стоїть на стіні як раз від чулана, а ті стінки йдуть на горище. Димар робили просторий, в ньому так званий лаз, щоб хазяйка могла залізити всередину сама у димар з двома відрами. В одному відрові — вода, в другому — глина, щітка, щоб могла помазати димар до самого верха. Понад краями ширина димаря була 1 м × 1 м, щоб там могла повернутися жінка і мазати. Понад краями з двох стінок ставили щаблі, як городили, хоч шеліги їх зуть, або глиці, на 15 сантиметрів від стіни, з однієї сторони і з другої, такі, як рука, завтовшки. Знизу ж хазяйка не може дістати до верха. Помазала, скільки дістає, тоді однією ногою стає на щаблину, другою — на другу, піднімається вище, щоб дістала до самого верха помазати глиною димар. Димарі були і зверху хворостяні, не так, як січас,

один перед одного щоб луче, тоді красоту не дивилися. Коло димаря у чулані обов'язково в кожній хаті стояла драбина на горище. Горища перегороджувалися на відсіки. Ставляли розпиляні брусья, сантиметрів на 30 вишини, і тоді в один відсік зерно насипалось, пшениця, в другий — жито, у третій — просо, в четвертий — гречка. То для зерна були відсіки на горищі.

Як надумали робити хату, вибирали дубки, де товсті, і закопували зразу по вуглах стояни (у двох видах робилося — на стоянах і на камнях). Вишукували здорові камні, викладали камнями по вуглах і тоді посередині, щоб можна було положити підвалини, ну і брали “урівень”, щоб було рівно. І стояни теж так різали, у землю заганяли не менше, як на 70 сантиметрів, 40 — поверх землі. І тоді на ті стояни клали відвалини. Хати в основному робилися рублені, тепер роблять, як приходиться: і сторчові, а тоді тільки рублені. Товсте дерево розпилювалося навпіл і то по вуглах зарізали замки, посередині видовбували дірки і витесували сокирою — диблі звалися, ширини сантиметрів 7-8, вишини сантиметрів 10-12. І тоді в ті дірки забивали цей дибель, і по стіні їх ставили декілька, можна було ставити й три — дивлячись, яка довжина хати — чим довша хата, тим більше диблів, тим міцніша стіна, — не давала нікуди вгибу. І так нижній положили брусок, дірки повидобували, позабивали диблі, тоді верхній брусок ложать, теж розмічають: дибель стоїть, і в тому брускові видобують дірку — як раз, щоб зайшов брусок на дибель і щоб брусок ліг на деревину щільно. А диблі держали, щоб не було шаткості, щоб не було похилу нікуди. І так до самої клітки. Клітку зробили, у кожній деревині диблі ствили, цвяхів не було. Клітку поставили, тоді починають сволока ставити, товсті. Посередині видовбували паз сантиметрів 6-7. Це для того, щоб у цей паз уганяти доски у сволок, а на стіні ставили дошки прямо на брусок, хоть деревину, яка підходила по уровню стелі. Так стелили стелю. Коли сволока починали стягува-

ти, то обов'язково на сволоку видовбували хрест сантиметрів 30 довжини (щоб по хаті не вдарила гроза). Сволок витягли (це сволоковщина називається), тоді підв'язували посередині сволока полотенце, ставили хліб на полотенце. Хліб пекли самі. Хлібину ставляють підшовою донизу. Тоді полотенце те розв'язують і дивляться, як упаде хлібина на землю. Тоді були глиняні долівки. Якщо хлібина впаде підшовою так, як вона стоїть, на землю, значить у тій хаті буде хороша жизнь, якщо перевернеться догори підшовою, жизнь буде нещаслива у тій хаті. Було, що упаде, ще й покотиться, а тоді перевертається. То теж поганий признак.

Окрім подовжнього, в хаті ставили ще й поперечний сволок, десь від подовжнього сантиметрів на 25 нижче. Клали його на глуху стіну і на ту, що у двір, вони ж на замках, щоб не давали розходження, похилу стін. Як напечуть хліб у печі на капустяному листі, розставляли його на цей поперечний сволок. І такий добрий хліб був, що й за вуха не відтягнеш.

Коли клітку зробили, починали ставити крокви. Їх теж приганяли. Як крокви ставили, нарізали глиці, на тій деревині косий заріз. Крім зарізу, робилося сідло. І в крокві теж зарізали — і так, що кроква сідає прямо у те сідло. Упор дає, і вона нікуди не рухалася. А вгорі на одній крокві вирізався по товщині крокви чіп, десь 4-5 см товщини, а на другій крокві вирізалася гніздо для входу цього чопа, і заганяли в гніздо чіп, тоді свердельцем просвердлювалася дірка крізь обидві деревини і робили дубові кілки товщиною 3 см, довжиною 20 см і заганяли той кілок у деревину, щоб якраз входив до кінця деревини кілок. Ото було таке кріплення. І нижче десь на півтора метра чи на два, дивлячись, яка ширина хати, бантини ставили, які держали крокви, щоб не було ніякого розходження і щоб держало гарно дах. Бантини — брусок витесували товщини десь 10 см, довжини, щоб хватило від крокви до крокви (2-2,5 метри). Теж просвердлювали дірки у крокві і бантині і закріплювали тими ж кілками, що

були вже готові натесані. Це було замість цвяхів. І так поставили крокви, тоді по кроквах починали латати лати. Лати — маяки з дерева, можна класти під солому, можна робити з будь-якого дерева, завтовшки сантиметрів 7-8, як рука. І теж кладе на крокву, свердельцем просвердлює дірку, хоч свердлять іще на землі лати за розмірами, щоб попадало на крокву, а крокву тоді вже на місці свердлять, прикладають лату і свердлять дірку у крокві по цій же дірці, що у латі, і кріпили кілками. Кілки не заганяли повністю, виглядало з деревини сантиметрів 5-6. Коли латами облатають цю хату, тоді на проміжки лата від лати — 40 сантиметрів — рубали ліщину (і не розчухували, так той хворост з гіллям закладали). Чим густіше закладені проміжки, тим легше було крити соломною. Солому клали тільки житну. Старалися, щоб жито було високе. Для чого? Молотили тоді вручну ціпом. Звозили усе в клуню з поля, молотили там ціпами зимою і одбирали околот із жита. Старались не перебивати дуже солому — колосся пооббивали, а солома ціла, довга була. І цей околот в'язали в снопи: з соломи робили перевесло — крутили один край, тоді один край під руку, а той крутне, тоді повертали — і так робили перевесла, і тими перевеслами в'язали снопи товщиною сантиметрів 20. Тоді тими снопами обв'язували кришу. Начинали внизу: знизу по кроквах до бантин прив'язували цей околот до нижньої бантини, прив'язували ж теж соломною — перевеслами. Обв'язали хати околотом, тоді вже роблять чинки. Рядову житну солому розстеляли посеред двору товщиною сантиметрів на 30 і ширини 1 м 20 см, щоб була, як грядка цибулі. Воду заготовляли бочками. Воду поливали з поливалки, щоб ця розстелена солома намокла. Коли намокла солома, іде один по цьому чинкові граблями і прибиває, розправляє, щоб було рівненько, прибиває її до ніг і так далі — далі по всьому чинкові... Ото збив і притоптує ж обома ногами. І робили батіг: звичайна палка, на краю прив'язували кусок верьовки метра півтора. І цей батіг підсувають на землі, а ве-

рьовка зверху. Рукою просувають, він знає довжину цієї палки, знаходить край, тоді верьовку цю зачіпає за палку, обкручує і піддіває туго до себе цю солому. Палку зачепив і зверху кінець продіває, хоч зав'язує на ці ж верьовки. Як невисока хата, то з довгими вилами держаками наштрикує цей батіг з соломною, піддіває й подає. Там уже стоїть кривщик. Той бере чинок, повертає, як хоче, і по околоту зразу починає стелити перші чинки. Один край він притоптує поза латою поверху, а другий край повністю лягає на околот. І це весь перший ряд пройшов, тоді починає другий ряд класти, залишаючи 30 см від нижнього і так само він поступово притоптує, і виходить товщина соломи на даху десь 40 см. Так іде до верха. А якщо хата висока, то ставили в двері "журавель" і ним зачіпляли: за один край "журавля" чіплялась верьовка, за другий край — солома, що подавалась з батогом. Так використовували "журавель" — поворотник для високої хати. І так до верха. Нагорі сходиться: та сторона відцїля, та відтіля, він утоптує, тоді вже зверху накладає товстий шар соломи рівномірно, притоптує, і кожний шар соломи, як положив, грабельками розчісує, щоб не було поперечної соломи, щоб не затримувалась в дощ вода. Розчісував грабельками кожний поданий куль соломи, виходила тоді дуже гарно розчесана криша. Вгорі він накладає, звужує, розчісує, і солома не промокала в дощ. Так крилися хати.

Строїли хати наймані в основному досвідчені плотники, бо такі люди не вміли робити з кріпленням диблів, кілків, замків. Замки теж різні були. Я міг би зробити деревину з кусків на цілий кілометр довжини, і вона б ні у бік не пішла, і не розірвав би її. Замки такі робилися. Є замки косі із чопом і з зарізом. Є замки і на кілках, то там дуже складні зарізи, і він зачіпає — деревина за деревину, а тоді кілок заганяє. Частіше прості замки робили, які легші. А складні замки робилися у дуже багатих людей, які дужче платили. Я раніше колекціонував замки, диблі. Вуглові замки у мене є.

Коли починали будувати хату, під глуху стіну обов'язково клали гроші, більше срібні, на стоек під хату. А як закінчили хату, обов'язково освячували — в несвячену хату не заходив ніхто. Хати строїлися тоді перед у двір вікнами, і в одній половині від сіней широка присьба була — 1,5-2 метри ширини. Літом дещо збирали і складали там: чи квасолі нарве піде на вгороді та туди положе, чи що інше...

Із сіней² виходили в чулан. Хати обов'язково мазали глиною і білили. Сам хазяїн не помаже хати. Це було постійно і в усіх. Сьогодні строїться чоловік і об'являє на який день: "Приходьте мазати хату!". І люди сходяться: і мужики, і молодь, і бабки йдуть. Бабки мажуть, мужики місять глину. Раніше місили глину самі ногами: викопують яму, обставляють дошками, щоб не розходилося, насипають глину. Далі стали місити кіньми. Мужики подають глину, носять, а баби мажуть — один зовні, другий зсередини. Обмазали клітку, а тоді на горищі накладають глину. Роблять стілаж, бо так високо подавати глину. На стілажі другий стоїть чоловік, подає на горище ту порцію, що йому подали знизу. Перед тим, як накладати, хазяїн і хазяйка беруть грахвін горілки, печуть пироги і виносять людям: наливають по чарці, дають по пирогу. Випили, тоді залазять на горище і починають мазати його. Це такий був закон.

Комини ставляли в хатах, обов'язково була піч, плита з лежанкою, де старики спали. Комини обов'язково красилися глиною красною. Тоді їздили у Валки, купували такі грудки, як м'ячі круглі, як кулак завбільшки. Ото той м'ячик куплять, тоді розводять з водою і обмазують комини. Вони були красні в кожному дворі. Хату білили і всередині, і зовні білою крейдою. А кругом вікон (віконниць тоді не було) обводили красною або чорною обводкою, щоб виділялось вікно. В старих хатах вікна були дуже малі (сантиметрів 25), 6 шибок. Малювання на стінах не було, а на сволоках видовбували або випалювали хрест.

Як хату построять, їдуть до церкви, запрошують батюшок. Ті приїдуть, хату освятять, їм зав'яжуть там хлібину, хустку нав'яжуть.

Сараї теж робили. Держать корову там чи овець. Робили так, щоб було тепле і під соломою. Комори будували тільки на стоянках, десь півметра від землі. І стояни ставили на 2 метра один від одного і по краях, і посередині. На ті стіни клали підвалини, тоді стіни. Стіни так само робили, як і в хаті, на диблях. І так само й верх робився. А підлога настелялася в коморі всередині. Різали дубки, вручну робили товщиною 5-6 см дубові доски і стелили прямо по цих, що були положені всередині підвалин. Доски приганяли одна до одної, просвердлювали дірку в одній і в другій, і колос жє робили. І знов жє ці доски приганяли на кілках. Кілки — в палець товщини, 6-7 см довжини, дивлячись яка комора. Якщо невелика, то ставили 3 кілка, десь від краю стіни на 1 метр, тоді посередині і з другої сторони на 1 метр. Якщо більша комора, то було й на 4—5 кілків. Як стикували доски? Чвертей тоді не робили, а рівно вистругували, хоч витесували сокирою. Шнур був — положе дошку, шнур крейдою чи деревесним вугльом натре, тоді за краї держать дошку, а третій хтось підійде посередині, підніме шнур, ударе ним, і ото рівно по шнуру тоді витесували сокирою. Так робили, якщо рівні доски, а якщо криві, то тоді спеціально був зроблений ключ з металу — одна сторона ключа йде понад дошкою, плоска; а друга, коротша загострена йде по дошці. І йде гострою стороною, робе риску. І тоді понад тією рискою сокирою витесують. Так само й другу дошку. Вони ріжуться з одної деревини, і однакові кривулі. Тоді вже підганяли. Це вже крива підлога була, і я сам стелив її з кривих дощок. Края дощок щільно до стіни клали із товстих дощок, по 5-6 см товщини. Щоб та дошка не пригиналась, закопували стояни посередині, на стояни клали підвалини під підлогу (тепер підпольники зветься). Підпольники клали на 1,5-2 метри. Тоді дубова дошка не вигнеться ніколи, крім того, вона зв'язана одна з од-

ною на кілку. Якби вона була одна, може б і вгнулася, ну вона ж зв'язана із цієї сторони на кілку і з другої сторони на кілку. Воно можна сказати, що вся ця підлога пригната як одна — уся на кілках, і нікуди її не розірвеш і не вгнеш, нічого.

На клуню місце тільки в садку, десь від хазайства не менше, як метрів за 20-30, на випадок якого пожегу, щоб не загорілася хата. Старалися, щоб клуня була просторіша, бо в ній хранилося все, всі літні врожаї. Робили клуню так: закопували стовпи, які заготовляли раніше, по 3 м довжини. Закопували 1 м у землю, а на 2 м вгору. На краю стовпа зарізувалися чопи сантиметрів 6-7 і закопували по кругу, не квадратну, а шестигранну, або восьмигранну. Грань десь по 3 метра, тоді повертає. І робили так, щоб можна заїхати возом снопів і вигрузити їх, і розвернутися у клуні кіньми, і виїхати з неї. Клуня була висока, снопів багато. Туди і жито завозили, й пшеницю, й гречку і складали під однією, потім другою стороною і далі. І місце щоб було, де й молотили у клуні. Молотили тільки зимою. Для високої клуні вибирали довгі крокви, які так не поставити: по центру клуні закопували товстий стовп — цілу деревину метрів на 10-12. На цей стовп зарізали і кілками прибавали сантиметрів по 40 довжиною, по 5-6 см товщиною дубові шаблони. Їх обтесували, щоб було рівненько — так, як на драбину готовили, і кілками прибавали до самого верха на відстані 30-40 см одна від одної. Це для чого? Коли зробили клуню, то одному треба було вилазити на стовп до верха і підтримувати ті, що подаватимуть знизу кроквини, і з'єднувати там. Крокви ж зарізували — в одній кроквині чіп вирізувався, в другій гніздо, і він повинен направляти там. То люди потрібні були: з однієї сторони 3-4 чоловіка і з другої так само, вони подавали крокви, а він направляв у гніздо. Зовні кладуть на окладину крокву і підсувають по окладині, а всередині клуні стоїть 2-3 чоловіка з рогатинами (дерев'яні в лісі повирубували), з довгими держаками, і підбирають

тоді рогатинами — той, що від стіни, коротша рогатина, а далі — довша, далі — ще довша. Ті сунуть, а ті рогатинами подають цьому ж, що на стовпу, і держать, поки закріпе. Дірки вже були просвердлені, готові, і забивав кілок, з'єднував угорі. Це для того був потрібен стовп. Він не прибирався, залишався в клуні. Подали дві крокви, з'єднували, тоді відступають як раз, де 3 метри пройшло, і поворот, відтиля подають ще крокву. І так з'єднували вгорі кроква до крокви. Ті другі стесувалися навкіс, просвердлювали дірки і забивали кілок до цих крокв, до центральних. І так кругом клуні подавали і закріплювали вгорі. Тоді вже починали латати так само, як і хати, тільки лати тут коротші — 3 метри внизу, а під верх іде вже клином вужче й вужче. Полатали, житнім околотом об'язали снопами внизу по краю кришу і тоді по околоту вкривали так само, як і хату. Сараї і все так робилося.

Колодязь. Воду шукав колодязник. Їх мало було. Це був уже спеціаліст великий. Старий колодязник розказав мені, як шукати воду. Я шукав у шести місцях, то показало воду тільки в двох. А шукали горщиком, літри на півтори чи на дві. Вибирали місце, де ти хочеш викопати колодязь, зістругуєш лопатою землю, щоб не було ні трави, нічого, десь сантиметрів на п'ять, щоб земля була чиста. Тоді на ніч перевертаєш горщик цей догори дном на це ж місце, що зістругав, ставиш посередині горщик і по краях обгортаєш цією землею до половини горщика. Вранці встаєш рано, піднімаєш цей горщик і дивишся, чи він сухий, чи потний. Якщо сухий, то там води не жди, а якщо потний, дивишся, чи багато поту. Якщо трошки поту, значить мало води. А буває, що по стінках аж тече піт. Земля дає випар за ніч, і пітніє горщик. Ото там копай колодязь.

Колодязі тоді були в зруб — копали вручну і ставили зруб. Зруб унизу ставили у воді: метра півтора-два. Робили його чотиригранний на замках, робили зверху на землі, а підганяли вже в колодязі: ото зроблять метра два, приженуть замки, поза-

різають, а тоді опускають. Там колодязник унизу. Опускають зрубину, нижні положив дві, тоді на їх замками кладе поперечні і так далі одне на одне. Внизу поклав зруб, тоді — зверху. Для чого? Донизу йде глина, глина не обвалювалася, а зверху чорнозем і гной, ці давали обвали. Тому до самої глини робили зруб. А бували такі землі, що зруб йшов зверху до самого низу, до води. Над землею зруб клали з широких дощок... лава звалася. Тягали воду тоді вручну. Якщо глибокі колодязі, то тягли віршками — верьовками. З однієї сторони до лави прибивався брусок десь до половини колодязя. В ньому робився заріз, просвердлювалася дірка, і тоді в ту дірку шукали залізний шворінь, шукали металевий блочок з прорізю для верьовки, і ото його надівали на шворінь і ото по тому пускали відра з верьовкою і тягли воду. Ну, а якщо по низах, де вода мілко була, колодязі робили широкі і лави широкі. Там ставили “журавель”. На нього чіплявся стальний цеп метр довжини, до цепа чіплявся сантиметрів 5-6 кругляк із деревини, в основному дубовий, щоб був міцніше, і довжиною метрів 4-6, дивлячись де вода. До цього кругляка чіплялося дерев'яне цебро, в яке входило два відра води, і цим цебром тоді стає на лаву, оцей кругляк бере руками, а на той край “журавля” чіплявся груз, який помагав витягти цебро. Тоді руками бере, пускає, натягує “журавель” до води цебром, зачерпнув, тоді руками вгору почина підтягати, а там помагає груз. І ото витягає воду нагору. До кожного колодязя обов'язково робили дерев'яні корита для напування скотини, овець, коней. Корита робили метрів 4-5 довжиною. Для коней і скотини робили вище, десь на рівні 1 метра, а далі поряд з цим робили нижче корито, десь сантиметрів на 30-40 від землі, для овець. Закопували стояни, до них на кілках робили перевертки, на які з дощок ставляли корита. І коли цебром витягає воду, зразу виливає її у корито, щоб повне було для скотини, для коней, а в кінці того корита у поперечній

дошці була просвердлена дірка і забитий чіп дерев'яний. Той чіп руками вишатує і з цього корита перепускає воду в друге для овець. Те корито наповнив, чіп пристукнув, забив у дірку, тоді знову наливає вище корито. І корита завжди були повні. Скотина йде з пасьби і біжить обов'язково до корита; ну, а які коло ставків були, то ті напивалися із ставків.

Вітряків тут було багато, десь 12 вітряків. Робили їх теж, як і хати, майстри, прості люди не могли. Вибирали найтовсте дерево, зрізали його, і закопували стояк десь вглиб на два метра, і на цей стояк збоку вганялася деревина сантиметрів у 40 товщиною, а довжиною — 7 метрів для повороту. Млини у нас були всі поворотні. По краю деревини скрізь закопували стояки, щоб повернув по вітру і прив'язав верьовкою до цього стояка або крючком зачепив. Товщина стояка була 70—80 см, а то й до 1 метра, деяку деревину знаходили, і сантиметрів на 15—20 зріз кругом робили, і тоді робили дерев'яну шестерню, витесували з дерева ото полукруг, з'єднували його на замках та на кілках. Від того круга пускали в сторону десь на 1 метр товсті бруски із чопами і теж вирізали з дерева товщиною 20—25 см бруски, півкругом витесували і зсередини робили шестерню, середину бруска цього заганяли у бруски шестерні. Із другої сторони так само робили півкруги, видовбували долотами, стамесками, щоб ці зуб'я, що зарізали у шестерні, входили в другу і зверху ще був сантиметрів на 5-6 навес, щоб не вискакувала шестерня вгору. Це для поворота вітряка. А всередині настелялася підлога, від її рівня йшли сходи до бункера, широченькі — до 1,5 м з міцних дощок. Там площадка, із площадки ставлено два камені, які десь закупувалися. Як ті камені ставилися, я знаю з розповіді батька. То вибирали 5-6 самих міцних мужиків, ставили покота і зсувом ці камені підсовували туди. Поставляли один камінь, зверху другий, і тоді робили бункер для засипки зерна. Робили дах так, як і на хату чи

комору. Були дахи під соломою і під дошками, але тільки на два схили, тому що з однієї сторони вставлявся вал, до вала крила приробляли. Крила крутяться, через торцовий вал гонять камені, які мелють зерно.

Огорожі. Робилися забори із дубових дощок (50-десятки) і приганялися так само, як і підлоги, на кілках. Забори були високі, не менше 2-х метрів, а бувало й 2,5 чи 3 метри у багатих, щоб не перелізали, — тоді боялися люди. Ворота робилися так: ставили 3 стовпи, між двома стовпами — ворота, а тоді до третього — хвіртка. Зверху на ворота робили накриття з соломи, а в деяких багатих — із заліза. Поки двір, йшов забор, а поки садба — городили тини з хворосту. Городили у двох видах. Перший: плете між коляками, зачіпає крайню коляку і пішов поміж коляками на всю хворостину, кінчається хворостина, другу бере. А тоді відтіля назад. Тини теж вишиною у 2 метри городилися, щоб ніхто не вліз у садок. Тоді яблука, садки були у цїні. Коли городили, тин обов'язково з обох сторін метрів на 5 один від одного ставили криві коляки — упори, з садка і з вулиці, десь на відстані до півметра закопували в землю на глибину 30 сантиметрів цю коляку криву і підставляли її до коляки тієї, що городили, і далі вона вже йшла вгору рівніше (підбирали такі коляки) і обгороджували хворостом. І її вже ніяк не витягнеш, бо вона пригорожена хворостом відтіля і відтіля. Оце упори ставили для того, щоб вітер чи буря не зломали. Другий варіант: спочатку проходку роблять, як і в першому, а тоді бере хворостину або дві

хворостини і піддіває внизу під цей хворост і пішов поза коляками. Прийшов, далі бере за другою колякою, теж так піддіває під цей хворост, вона як згинається, піддіває. Тоді пішов поза коляками, дальше за третьою колякою. Так від коляки до коляки й до краю. А отоді знову так. А зверху тоді по тинах із ліщини робили кілки товщиною 4-5 см, пригороджували їх і теж прикривали соломою, робили як коритчатка зверху шириною 40-50 см і накладали туди соломи. Це щоб не так від дощів гнили тини. Солому придавлювали, примочували, як вкладали, вона ж в середині, і вітер її не брав».

Описані технологічні особливості народного будівництва застосовувалися на досліджуваних теренах до останньої третини ХХ століття. Індустріалізація будівельної галузі, підвищення економічної спроможності населення, насильницьке запровадження колективних форм ведення сільського господарства — усі ці чинники істотно вплинули на характер сільської забудови, яка поступово змінювалася, — особливо інтенсивно в останні два десятиліття.

Тож свідчення місцевого майстра Олександра Ляшенка становлять неабияку етнографічну цінність. Крім суто наукового значення, викладені ним детальні відомості щодо матеріалів, конструкцій, способів зведення слобожанського житла, можуть бути використані з метою наукового відтворення та реставрації архітектурних об'єктів у музеях просто неба різних типів — національного, регіонального, локального.

¹До складу експедиції входили старший науковий співробітник Надія Зяблюк і авторка цієї статті.

²Терміном «сіни» в цьому районі позначають розвинений звис стріхи на стовпчиках чи без

них. На Полтавщині йому відповідає «піддашок», «підташок», а полтавські «сіни» рівнозначні слобожанському «чулану».